

RECENSIES

MIDDELEEUWSE WIJSBEGEERTE

Jos Decorte, *Waarheid als weg. Beknopte geschiedenis van de middeleeuwse wijsbegeerte*, Kapellen DNB/Pelckmans & Kampen, Kok Agora, 1992, 335 blz., 990 Bfr., ISBN 90 289 1727 6

Jos Decorte (1954) studeerde klassieke filologie en wijsbegeerte. Hij doceert thans middeleeuwse filosofie aan de K.U. Leuven en publiceerde reeds eerder *De waanzin van het intellect* (1989). Zijn recentste boek kreeg een dubbele titel mee, die een tweevoudig opzet verduidelijkt. Enerzijds brengt de auteur een geschiedenis van de middeleeuwse wijsbegeerte — het eigenlijke corpus van het boek — anderzijds heeft hij die geschiedenis ingepakt in een eigen filosofisch standpunt dat hij verwoordt in een kort voor- en nawoord, waarin hij de stelling verdedigt dat de ratio slechts een middel kan zijn, de rationaliteit een weg die leidt naar een doel dat die weg overstijgt. Rationaliteit vindt zijn nut in een buitenrationeel project. Dat is de grote les die hem de christelijke en middeleeuwse filosofie heeft bijgebracht en die hij zo belangrijk acht, dat hij ze in de hoofdtitel verwoordt heeft. In de hedendaagse filosofie ontbreekt zulk project, ze houdt zich bezig met vrijblijvende spelletjes en dat typeert haar crisis of met de slotzin uit het boek: "Dat zou 'de dood van de filosofie' wel eens kunnen verklaren, en reden zijn waarom men niet uit de malaise loskomt: waarheid en inzicht hebben hun karakter van 'weg tot' verloren." (blz. 321)

Het eigenlijke corpus van het boek biedt dus een geschiedenis van de middeleeuwse wijsbegeerte en het kan genoten en gelezen worden, los van de basisstellingname van de auteur. Aan dat corpus gaat nog een inleiding vooraf die een synthese brengt van de kenmerken van de middeleeuwse spiritualiteit, een tekst die ik eerder op het einde als een slotconclusie zou verwacht hebben. De auteur neemt vervolgens een lange aanloop naar de middeleeuwen toe en behandelt voorafgaand in hoofdstuk één de Griekse rationaliteit (Plato, Aristoteles, Plotinos) en vervolgens in hoofdstuk twee de grote figuren uit de Griekse en Latijnse patristiek (Origines, Gregorius van Nyssa, Augustinus, Pseudo-Dionysius, Boëthius). Pas in het derde hoofdstuk (blz. 83) zijn we aan de vroege middeleeuwen toe met als dominanten de figuren van Johannes Scotus Eriugena en Anselmus van Canterbury. Het vierde hoofdstuk behandelt de syntheses van de hoogscholastiek en geeft een uitgebreid overzicht van de platoonse metafysica van Bonaventura en de aristotelische metafysica van Thomas van Aquino. Hoofdstuk vijf stelt de figuren van Hendrik van Gent en Duns Scotus in het licht. Hoofdstuk zes heeft aandacht voor de speculatieve mystiek van Eckhart en Ruusbroec, hoofdstuk zeven gaat over het nominalisme en Willem van Ockham en in hoofdstuk acht wordt de 15de eeuw behandeld

en krijgt Nicolaus van Cusa bijzondere aandacht. Tot daar een beknopt overzicht van het aan inhoud ongemeen rijke boek van Decorte.

De auteur biedt geen klassieke overzichtelijke en geschematiseerde encyclopedie, niet het gebruikelijke handboek van middeleeuwse wijsbegeerte. Zijn geschiedenis is opgebouwd rond enkele belangrijke filosofen, aan wie telkens een haast zelfstandig essay wordt gewijd. Vanuit de lectuur van de grondteksten zelf, laat Decorte de gedachten van de filosoof tot leven komen. Dit is een van de sterke zijden van het werk, waaraan het ook zijn originaliteit ontleent. De behandelde denkers worden wel in een chronologische volgorde geplaatst en met het etiket van een periode of stroming omhangen, wat aan het boek het karakter van een 'geschiedenis' meegeeft. In dit historisch verbinden van de verschillende auteurs, in het oproepen van de tijdscontext waarin ze fungeerden, is de auteur minder geslaagd. De rode draad in zijn boek is niet het historisch verloop, maar het steeds terugkerend thema : de relatie tussen rede en geloof of natuur en genade. Enerzijds is er de *sacra scriptura*, de bijbel met zijn verhalen over schepping, zondeval, verlossing en menswording, het einde der tijden en het eindoordeel, met andere woorden de geopenbaarde waarheid. Anderzijds is er de filosofie van de Grieken (de heidenen), die op eminente wijze vanuit de natuurlijke rede over het zijnde en het zijn, het vele en het ene, het toevallige en het noodzakelijke heeft nagedacht en in ontologische en metafysische theorieën het zijnsprobleem heeft pogen te begrijpen. De middeleeuwse filosofen, die — de uitzonderingen daargelaten — op de eerste plaats theologen waren, hebben in de traditie van de kerkvaders de dialoog met de grote Griekse filosofische traditie aangegaan, waarvan hun de teksten geleidelijk aan bekend werden. De theologie, die in de scholastiek een wetenschappelijk karakter had gekregen en was uitgegroeid tot een gesystematiseerde waarheid, had én de techniek van de dialectica én het begrippenapparaat van de filosofie nodig om haar eigen waarheden te verhelderen. Het is de beweging van het *fides quaerens intellectum*. Anderzijds schiep het geloof voor de filosofie een nieuwe horizon en maakte het een nieuwe, christelijke lezing van de oude natuurlijke waarheid mogelijk. Het zijn de daarmee samenhangende ontologische en metafysische vragen (onder meer de Godsbewijzen) en de logische en epistemologische vragen omtrent de mogelijkheden van de rede die in hoofdzaak de interesse van Decorte wegdragen. Hij behandelt die materie nauw aansluitend bij de oorspronkelijke Griekse of Latijnse terminologie of herformuleert de middeleeuwse problematiek in een hedendaags filosofisch jargon, wat bij de lezer én een zekere kennis van de klassieke talen, én een filosofische scholing vooronderstelt. De auteur komt meestal tot heldere uiteenzettingen en bezit de gave van het onderscheid. Zijn tekst over Anselmus van Canterbury is een pareltje, zijn paragraaf daarin over het christelijk vrijheidsbegrip, dat vanaf Augustinus tot de reformatie de christelijke antropologie beheerste (*de libero arbitrio*) en dat in tegenstelling wordt geplaatst tot het moderne vrijheidsbegrip vond ik één van de hoogtepunten uit het boek. Ook hoofdstuk vier met de vergelijking tussen Bonaventura en Sint-Thomas was boeiend en helder. Op andere plaatsen kon het boek me minder bekoren en was de uiteenzetting te uitgesponnen, tenminste als men het boek continu van voor naar achter doorleest. Zo konden mijns inziens hoofdstuk één en twee korter of zelfs helemaal weggelaten, zo was het naar mijn smaak niet nodig elke denker uitgebreid te behandelen. Waar begint en eindigt de filosofie ? Was het nodig het hoofdstuk over de mystiek op te nemen ? Anderzijds vond ik dat het werk lacunes

vertoonde die in een evenwichtige geschiedenis van de middeleeuwse wijsbegeerte niet zouden mogen voorkomen. Zo is Decorte over de vroegscholastiek heel snel heengegleden. Hetzelfde geldt voor de ontwikkeling van de dialectica, de betekenis van de ontwikkeling van het recht, de inbreng van de Arabische en joodse filosofie, de algemene betekenis van scholing en humanisme, de invloed van het stoïcijnse gedachtengoed op het christendom, de opvattingen over maatschappij en staat. De auteur heeft blijkbaar last met de plaats van de twaalfde eeuw (en haar renaissance) in de ontwikkeling van het middeleeuwse denken. Dit komt omdat hij nogal arbitrair, zoals hijzelf zegt (blz. 135) de vroegscholastiek rond 1150 laat eindigen en daar de hoogscholastiek laat beginnen. Willekeurig plaatst hij dan Abelardus en de strijd rond de *universalia* in de vroege middeleeuwen en rekent hij Petrus Lombardus, Bernardus en de school van Chartres tot de hoogscholastiek. De chronologie in hoofdstuk drie en vier loopt mank. Voor de periode van de veertiende en vijftiende eeuw (vanaf hoofdstuk vijf) is er wel meer aandacht voor encyclopedische volledigheid en de algemene tijdscontext, dan in de hoofdstukken voordien.

Nog iets over het referentiesysteem in het boek. Er is een naam- en zaakregister opgenomen, wat het opzoeken van bepaalde passages vergemakkelijkt en de bruikbaarheid van de tekst verhoogt. Wat ik mis is een (beknopte) literatuurlijst. Nu plaatst de auteur weliswaar in de tekst de verwijzing naar de bronnenuitgave, maar deze verwijzingen zijn zo kryptisch dat alleen de specialist er iets aan heeft. Anderzijds is het notenapparaat uiterst beperkt. Slechts af en toe een schaarse verwijzing naar de (Engelse) uitgave van het standaardwerk van E. Gilson of naar G. Leff. Waarom geen overzichtelijke lijst met tekstuitgaven (ook vertalingen) per periode en/of filosoof en waarom geen lijst van basiswerken (nederlandstalige — die zijn er — en andere) over middeleeuwse filosofie?

Tot slot. Eigenlijk heeft Decorte een driedubbel doel willen nastreven: een geschiedenis van de middeleeuwse filosofie schrijven, de problematiek van de ratio in het christelijke denken behandelen en een uitspraak doen over "*de plaats en de functie van rationaliteit in onze huidige leefwereld*" (blz. 10). Het koppelen van deze drie doelstellingen heeft voordelen, maar ook het nadeel dat het ene doel het bereiken van het andere verhindert. Zo is de middeleeuwse filosofie meer dan het verhaal van geloof en rede alleen, en zo is de problematiek van de rationele onderbouw van de christelijke theologie geen typisch middeleeuws probleem en vormt daarin de vijftiende eeuw geen eindpunt. Tenslotte is er stellingname over de rationaliteit als weg. Dit standpunt is te sloganmatig geformuleerd om er hier diepgaand op in te gaan. De waarde van de kennis van de middeleeuwen of van het christelijke denken is niet afhankelijk van de vraag of zij de vooropgezette stelling van de auteur illustreert. Met dit soort intentie om de geschiedenis voor eigen wagen te spannen heb ik last.

Al bij al schreef Decorte een merkwaardig boek, wat hybride in zijn doelstelling, maar vooral waardevol daar waar de auteur ons vanuit een persoonlijke en hernieuwde lectuur van de bronnen de denkwereld van de grote middeleeuwse filosofen helder ontvouwt.